

تبیین اندیشه شیعی

در سه دهه نقاشی ایران دوره معاصر (۵۷ - ۸۷ش)

حسنعلی پورمند / دانشیار دانشکده هنر و معماری دانشگاه تربیت مدرس / Hapourmand@modares.ac.ir
علی ایدی / دانشجوی دکتری دانشکده هنر و معماری دانشگاه تربیت مدرس / ali_eidi_art@yahoo.com
تاریخ وصول: ۱۳۹۷/۰۶/۰۵ / تاریخ تصویب نهایی: ۱۳۹۹/۰۴/۲۶

چکیده

اندیشه شیعی در چند دهه اخیر، تأثیر انقلابی و ساختارشکن بر نقاشی معاصر ایران داشته و در سه دهه از عمر انقلاب یعنی سال‌های ۵۷ تا ۸۷ شمسی، نمود خاصی یافته است. تأثیرپذیری نقاشی ایران معاصر از فرهنگ شیعی و در رأس آن واقعه کربلا آشکار و هویداست. بیرق‌ها، سلاح‌ها، مرکب‌ها و رنگ‌های سرخ و سبز در این آثار، همگی در حکم نشانه‌هایی برای بیان وقایعی هستند که از فرهنگ شیعی سرچشمه می‌گیرند. نشانه‌ها در قالب نماد و سمبل، محملی توانا و گویا برای شرح وقایع و مظلومیت شیعه هستند و نقاشی انقلاب به‌مدد این نشانه‌ها و مفاهیم آن‌ها به زبان استعاره، با مخاطب رابطه برقرار می‌کند. به‌لحاظ محتوایی، به‌کارگیری مضمون‌های شیعی مهم‌ترین ویژگی بارز نقاشی انقلاب است. در این مقاله، ضمن جمع‌بندی و تکمیل دیدگاه‌های پژوهش‌گران در مورد محتوای مضامین دینی شیعی در سه دهه از نقاشی انقلاب، آثار مربوط به این سال‌ها از طریق بررسی محتوای مضمون و اطلاعات متن جداول و نمودارها تجزیه و تحلیل می‌شوند. بررسی‌های انجام‌شده، نشان می‌دهد که محتوای آثار بیش‌تر تحت تأثیر اندیشه و آموزه‌های شیعی بوده و از لحاظ تکنیک و شیوه اجرا نیز این آثار عمدتاً به‌صورت ترکیبی در قالب سبک‌های رئالیسم و سمبولیسم آفریده شده‌اند.

کلیدواژه‌ها: اندیشه شیعی، مضمون‌ها، نماد، نگارگری ایرانی، نقاشی انقلاب.

مقدمه

بازتاب اندیشه شیعی در قالب مضامین مذهبی هنر و نقاشی ایران، به عنوان یک پدیده مروج آموزه‌های اخلاقی - اعتقادی شیعی، در جامعه و فرهنگ تجلی نموده است و در قالب نموداری، با نوسان شاخص‌های روبه‌صعود می‌توان چگونگی سیر مضمون‌های شیعی در نقاشی ایران را درون این پدیده آشکارا دید. این مضامین که در قالب نمادها و عناصر بصری در دوره صفوی بالیدن آغازیدند، در دوران قاجار اوج گرفته و در دوره معاصر، با وقوع انقلاب اسلامی و در چارچوب نقاشی انقلاب به عنوان جریانی آشکار، ملموس و قابل قبول تثبیت گردیده‌اند. اوضاع اجتماعی - سیاسی دوران «انقلاب اسلامی»، به‌گونه‌ای بستری مناسب برای ظهور نقاشی‌های با موضوعات شیعی مهیا نمود و آثار آفریده‌شده، بخش مهمی از هنر انقلاب را تشکیل داد.

با حاکمیت انقلاب اسلامی، اوضاع اجتماعی، دینی و سیاسی ایران اندیشه، فرهنگ و هنری تازه طلب می‌کرد، وضعیت خاص این دوره دیگر نمی‌توانست هنر را در شکل و فرم‌های قبل پذیرا باشد. پس در این وضعیت، به دمیدن روحی تازه و متعهد در کالبد فرهنگی جامعه احساس نیاز می‌شد. در این میان، متولیان فرهنگ و هنر نیز طالب تغییری هم‌سو با موضوعات انقلابی و دینی در تمام ابعاد فرهنگی و هنری فضای جدید بودند. «با توجه به آرمان‌های انقلاب اسلامی، اولین آثار نقاشی با تفکر اسلامی و انقلابی با وجود تأثیرپذیری از تجربه‌های هنری سایر انقلاب‌ها در آثار اولیه خویش، به‌مرور مؤلفه‌های خاص خود را در قالب عناصر بصری سازمان‌یافته در ساختار تجسمی پدیدار ساختند.» (اسدی و نادعلیان، ۱۳۹۲، ص ۶۹)

هنر انقلاب اسلامی، جریان هنری است که شروع رسمی آن با وقوع انقلاب شکوهمند اسلامی در سال ۱۳۵۷ شمسی هم‌زمان بوده است. «نقاشی انقلاب اسلامی نیز بخشی مهم از هنر انقلاب اسلامی است که برای اولین بار، با برپایی نمایشگاهی در نخستین ماه‌های پیروزی انقلاب، در حسینیه ارشاد تهران شکل گرفت. نقاشی انقلاب اسلامی، اگرچه ظاهراً به عقیده برخی از پژوهش‌گران در سال‌های نخست خود، به لحاظ شکلی به

نوعی وام‌دار مکاتب و سبک‌های هنری غرب بود». (ره‌نورد، ۱۳۷۸، ص ۴۸)، با گذشت زمان و به‌طور تدریجی، با اتکا به غنای مفاهیم اسلامی - شیعی و استفاده از عناصر هنر ایرانی چون رنگ و فرم‌های سنتی، رنگ و بوی ملی - دینی به خود گرفت و راه تکامل و تطور خود را پیمود. واقعیت این است که مضامین شیعی، از مهم‌ترین ویژگی‌های هنر انقلاب از لحاظ محتوا هستند. پژوهشگران حوزه هنر انقلاب نیز در این باره اتفاق نظر دارند.^۱ نقاشی انقلاب جز موضوعات شیعی، مضمون‌های دیگری چون موضوعات اخلاقی و انسانی در خود دارد، ولی این موضوعات نیز هم‌سو با مضامین شیعی است و با آن منافاتی ندارد.

این مقاله قصد دارد تا ضمن جمع‌بندی و کوشش برای تکمیل نظریات و آراء پژوهشگران حوزه هنر انقلاب در سه دهه نقاشی انقلاب (۵۷ تا ۸۷ش)، به ارزیابی آثار نمونه این دوره از طریق تجزیه و تحلیل محتوا و مضامین بپردازد. بدین منظور ۳۶ اثر از شش تن از نقاشان شاخص دوره مذکور انتخاب گردیده است. روش پژوهش تحلیلی - توصیفی، بر مبنای تحلیل محتوا با استفاده از منابع کتابخانه‌ای و میدانی است. در هر صورت تاکنون نوشتار یا مقاله‌ای بر اساس تحلیل و بررسی مضامین شیعی در آثار نقاشان انقلاب منتشر نشده است. در مقاله حاضر مأخذ تصاویر، هنرمندان صاحب آثار و آرشو حوزه هنری سازمان تبلیغات اسلامی به‌عنوان منبع اصلی نگه‌داری آثار هنری تجسمی انقلاب است. در بخش منابع نظری نیز به مهم‌ترین منابع مکتوب درباره هنر شیعی و انقلابی به‌طور کامل مورد رجوع شده است.

تشیع و اندیشه شیعی

شیعه در لغت به معنای پیرو و طرف‌دار است و در کاربرد لغوی آن، تنها با آمدن نامی در پی آن، مانند «شیعه علی» یا «شیعیان عثمان» می‌تواند پیروان شخص خاصی را بشناساند. (جعفریان، ۱۳۹۳، ص ۲۰) اگرچه برخی از تاریخ‌نگاران، پیدایش شیعه را از لحاظ زمانی

۱. مرتضی گودرزی دیباج، هنر انقلاب.

مربوط به دوره حیات پیامبر اکرم صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ و وقایع مربوط به این دوره چون «غدیر خم» و ... می‌دانند، بیش‌تر تاریخ نویسان نقطه آغازین ظهور شیعه را مربوط به ایام رحلت حضرت رسول صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بیان می‌دارند.

«به شهادت تاریخ، طریقه تشیع از روز رحلت پیغمبر اسلام صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ طلوع کرده و جماعتی با این روش، تعین و تمیز پیدا کرده‌اند؛ یعنی در همان موقعی که هنوز جسد مطهر پیامبر اسلام صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ دفن نشده بود و اهل بیت و عده‌ای از خیار صحابه، سرگرم لوازم سوگواری و تجهیز جنازه شریفش بودند، عده دیگری با کمال دست‌پاچگی، در سقیفه بنی‌ساعده تجمع کرده و برای عامه مسلمین، در شکل مصلحت‌جویی و خیرخواهی، خلیفه و جانشین پیغمبر را تعیین کردند و در خلال این جریان، حتی کم‌ترین اطلاعی به اهل بیت و خانواده پیغمبر اسلام و به ویژه امیرالمؤمنین علی عَلَيْهِ السَّلَام که در فضایل اسلامی و انواع فداکاری، در تمام دوره بعثت، پیشتاز همه مسلمین بوده و به نصّ ولایت اختصاص یافته بود، ندادند». (کربن و طباطبایی، ۱۳۸۸، ص ۱۹)

پیامبر بارها حضرت علی عَلَيْهِ السَّلَام را بعد از خود، بهترین شخصیت مناسب برای رهبری جامعه اسلامی در آن زمان می‌دانستند و صراحتاً آن حضرت را برادر، وصی و جانشین خود معرفی می‌کردند. اما گویا «اصحاب صفه» که ابوبکر را خلیفه مسلمانان انتخاب کرده بودند، به گفته‌های پیامبر صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ توجه نکردند. «حقیقت این است که شیعه طایفه‌ای است از مسلمین که به واسطه مخالفت‌هایی که از اکثریت، نسبت به مسلمات کتاب و سنت برخاسته و دعوت کرده است و البته طایفه‌ای را که در راه چنین منظور مقدسی در طول تاریخ و قرن‌های متمادی، هر بلا و مصیبت و هر آزار و شکنجه قابل‌تصور را از دست مخالفین خود کشیده است، نباید مخالف اصول مسلمه دیانت و هدم‌کننده سنت و جماعت مسلمین نامید». (همان، ص ۱۷-۱۸) هسته اولیه شیعه یعنی همان مخالفان تصمیم‌ثقیفه، به واسطه طرف‌داری از حقیقت اسلام که همان کلام خدا و گفتار رسول او بود، در طول حیات اسلام هر نوع آزار و اذیت را متحمل می‌شدند و قطعاً مسلمانان صدر اسلام شاهد این وقایع بودند و به واسطه باطن پاکشان، حقانیت منش علی بن ابی‌طالب عَلَيْهِ السَّلَام را که همان منش

پیامبر بود دریافته بودند و بدین سبب، محبت عمیقی نسبت به اهل بیت پیامبر پیدا کرده بودند و این محبت، باعث ترویج هر چه بیشتر تشیع در مناطق مختلف می شد. «محبوبیت علویان در میان مردم، یکی از دلایل اصلی نفوذ تشیع در سرزمین‌های مختلف است. این دوستی در درجه نخست، برگرفته از اعتنای قرآن به ذوی القربی و آیه تطهیر بود که می توانست وجه‌ای استثنایی برای اهل بیت علیهم‌السلام در میان مردم پدید آورد. علاوه بر قرآن، روایات فراوانی هم در فضایل اهل بیت علیهم‌السلام به خصوص امیر مؤمنان علیه‌السلام توسط صحابه و تابعین در نقاط مختلف جهان اسلام به خصوص عراق نقل می شد و زمینه را برای دوستی بیشتر آنان نسبت به اهل بیت علیهم‌السلام فراهم می کرد.» (جعفریان، ۱۳۹۳، ص ۱۸)

به هر شکل، می توان ادعا کرد که همین نوع از دوست داری آل علی علیهم‌السلام، از مهم ترین دلایل عمده نفوذ تشیع در تمام کشورهای اسلامی، و از آن جمله ایران است.

اندیشه شیعی در ذات خود اعتراض، طغیان، کیفیت رادیکال و دوری از محافظه کاری را به همراه داشته که این عناصر، جزء اصول جدایی ناپذیر اسلام ناب هستند و آشکارا در تشیع و اندیشه شیعی امتداد پیدا کرده اند. تشیع در طول حیات خود همواره عناصر یاد شده را در قالبی انقلابی و به واسطه وقایع و مصایبی که بر آن گذشته، در هنر و اشکال متنوع نوشتاری بصری و دیگر فرم‌ها در بین پیروان و محبان خود زنده نگاه داشته است. اندیشه شیعی چون هر منش و مشرب فکری، دارای شاخص و ویژگی‌های مربوط به خود است. بحث در مورد عناصر اساسی اندیشه شیعی با توجه به اهمیت آن‌ها طبیعتاً لازم می نماید تا بدان پرداخته شود؛ زیرا یقیناً بخش عمده‌ای از آثار نقاشی انقلاب در قالب نمادهای تصویری برگرفته از این عناصر و ویژگی‌هاست. ویژگی‌های اندیشه شیعی عبارتند از:

۱. ولایت

ولایت وجهه الهی و باطن نبوت است و ولی کسی است که خداوند ولایت او را پذیرفته باشد. در اندیشه تشیع، ولایت بعد از خاتم الانبیا در اولیای معصوم علیهم‌السلام تجلی یافته و بر این اساس، اصالت ولایت بعد از پیامبر صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم متعلق به حضرت علی علیه‌السلام و دیگر امامان است.

عقیده شیعه اثنا عشری بر این است که رسول اکرم صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، امیرالمؤمنین عَلَيْهِ السَّلَام را برای این مقام برگزیدند و پس از آن بزرگوار، یازده نفر از اولاد گرامی ایشان، یکی پس از دیگری از ولایت غیراکتسابی برخوردار شده‌اند؛ از این رو، پیروان این مکتب خود را ملزم می‌دانند که در تمام ابعاد، اعم از بعد الهی، شریعتی و رهبری سیاسی - اجتماعی، پیروی از آن بزرگان را بپذیرند و همه ضوابط مکتب را در این مورد رعایت کنند. «ولایت به‌عنوان یکی از عناصر مهم عقیدتی تشیع، باعث شده است که این اصل از قدیم‌الایام، در آثار هنرمندان شیعی مطرح و جلوه‌گر باشد و آنان همواره فکر و بینش و توان خود را در اثبات آن به طرق مختلف به‌کار گیرند». (طغیانی، اسحاق، ۱۳۸۵، ص ۲۳)

وجود نگاره‌هایی با موضوعیت ولایت علی بن ابی‌طالب عَلَيْهِ السَّلَام که اشاره دارد به واقعه غدیر خم در کتاب *آثار الباقیه* کتابخانه ادینبورگ بیان‌گر اهمیت اصل ولایت نزد هنرمندان ادوار گذشته است. نیز نگاره‌ای دیگر که مضمون آن پیامبر صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ و امامان عَلَيْهِمُ السَّلَام هستند، نمونه گویای دیگری از اهمیت ولایت نزد هنرمندان در ادوار تاریخی گذشته است. (تصویر ۱ و ۲).

تصویر ۲: نگاره‌ای از فالنامه شاه طهماسبی منتسب به آقامیرک «با موضوعیت ائمه دوازده‌گانه»

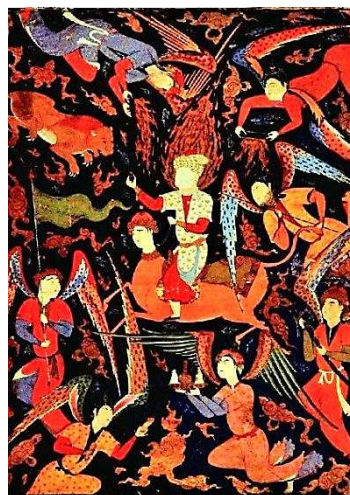

تصویر ۱: نگاره «غدیر خم» نسخه آثار الباقیه موجود در کتابخانه ادینبورگ

۲. عدل

پس از مسأله ولایت، عدل بارزترین شاخصه تفکر شیعی است که در این مذهب جزو یکی از اصول پنج‌گانه دین نیز به حساب می‌آید. عدل الهی از جمله مسائلی است که از قدیم در علم کلام مطرح شده و همواره این سؤال در میان بوده که عدالت خداوند چگونه است. «اعتقاد شیعه در این مورد این بوده و هست که در نظام آفرینش، از نظر فیض و رحمت و بلا و نعمت و پاداش و کیفر الهی نظم خاصی برقرار است.» (مطهری، مرتضی، ۱۳۵۸، ص ۶۳)

عدل در هنر نگارگری و نقاشی ایران، یک عنصر مقدس و غیرمادی است که به ائمه معصوم و پاک عنایت شده است و هم‌چون خصایص مقدس دیگرشان، آن‌ها را از دیگران متمایز می‌کند. در آموزه‌های شیعی، حضرت علی بن ابی طالب علیه السلام نماد بارز عدالت و شجاعت در بین امامان هستند. در نگاره‌ای با مضمون معراج حضرت رسول صلی الله علیه و آله به صورت نمادین، جایگاه آن حضرت شاخص و مشهود است. «مهم‌ترین و قابل‌توجه‌ترین عنصر، وجود شیر در سمت چپ نگاره و اشاره دست پیامبر صلی الله علیه و آله برای دادن انگشتری به آن است. (تصویر ۳) هنرمند برای بیان تصویری محوری‌ترین باور تشیع یعنی جانشینی حضرت علی علیه السلام، به این شگرد و تمهید نمادین روی آورده است. شیر، مهم‌ترین عنصر نمادین این نگاره است که با اندیشه شیعه پیوندی مستقیم دارد؛ زیرا شیر در فرهنگ شیعی، نماد حضرت علی علیه السلام است.» (مهدی‌زاده و بلخاری، ۱۳۹۳، ص ۳۸) در فضای رنگین و جسورانه زمینه این نگاره، شیر با حالتی نسبتاً ساکن در گوشه چپ نگاره قرار دارد (تصویر ۴) و پیرامون آن را اصطلاحاً فضای منفی یا تهی فراگرفته که باعث تمرکز نگاه و تأکید بر آن را نیز دوچندان می‌کند. «از مهم‌ترین آثاری که حضرت علی علیه السلام در آن به هیبت شیر نقاشی شده است، تصویرگری صحنه‌هایی از معراج پیامبر صلی الله علیه و آله می‌باشد. این نقاشی‌ها، پیامبر را سوار بر براق در شب معراج نشان می‌دهند که در حال دادن خاتم خویش به امام علی علیه السلام می‌باشد. در این تصاویر، امام علی علیه السلام به شکل شیر نقاشی شده است.» (خزایی، ۱۳۸۱، ص ۵۵)

تصویر ۳: نگاره معراج پیامبر فالنامه‌ی شاه طهماسبی   تصویر ۴: نقش شیر نماد حضرت علی (عليه السلام) بخشی از اثر

۳. عصمت

اعتقاد به عصمت انبیای الهی و ائمه هدی، از اصولی است که باید آن را در ردیف باورهای خاص شیعه به حساب آورد. براین اساس، شیعه اعتقاد دارد که ائمه دوازده‌گانه مذهب علیه السلام مانند پیامبر صلی الله علیه و آله، از هر گونه گناه دورند و این پاکی از اصول و شرایط اساسی امامت است که به واسطه نعم خاص و توفیقات ویژه در شخص امام متحقق می‌گردد. با نگاهی اجمالی به آثار مکتوب و مصور هنرمندان ادوار گذشته تا حال، تجلی این اصل در آثار آنان مشهود و احتمالاً در مواردی غلوآمیز هم بوده است. ثروت عکاشه در کتاب نگارگری اسلامی می‌گوید:

«شیعیان در تقدیس امام علی بن ابی طالب تا آن جا پیش رفتند که سنیان در تقدیس پیامبر صلی الله علیه و آله به آن حد نرسیده‌اند، چنان‌که علی عليه السلام را به عصمت وصف کردند...» (عکاشه، ۱۳۸۰، ص ۳۳)

۴. شفاعت

شفاعت ائمه علیهم السلام، از دیگر اعتقادات برجسته شیعه است که به همراه شفاعت پیامبر صلی الله علیه و آله کم و بیش در آثار نگارگری و حتی ادبیات^۱ شیعه در ادوار گذشته به چشم می خورد. (تصویر ۵) اصل مسأله شفاعت، اگرچه مورد ایراد و انکار بعضی از فرقه های اسلامی قرار دارد و بر آن اشکال گرفته اند که با توحید، عدل و نظام آفرینش منافات دارد، اکثر فرق آن را پذیرفته اند. «از جمله مذهب شیعه اثنا عشری که از قدیم الایام اثر آن را در گفتار بزرگان و اندیشمندان این مذهب می توان مشاهده کرد و آیات و روایات متعدد نیز قوت این موضوع را تقویت می کند». (مطهری، ۱۳۴۹، بحث شفاعت)

تصویر ۵: نگاره ای از فالنامه شاه طهماسبی موزه مترو پلین «با مضمون مرده زنده کردن پیامبر صلی الله علیه و آله»

۱. ادبا در ادوار گذشته، در آثار خود نمونه های بسیاری با مضمون شفاعت دارند؛ مانند این بیت شیخ بهایی:
در حشر به فریاد بهایی برسد از لطف کز عمر نشد حاصل او غیر خسارت

۵. تعقل

تعقل در امور و به‌کارگیری عقل در همه مسائل، از جمله مباحث توحید، معاد و قرآن کریم نیز اثبات و نفی عقاید موافق و مخالف و حل مشکلات زندگی، از مواردی است که مکتب اسلام و آیین تشیع عنایت و توجه خاص به آن دارد، به طوری که آیات قرآن کریم و احادیث پیامبر ﷺ و ائمه معصومین در این باره فراوان است و نیاز به تبیین و تشریح ندارد. در این زمینه، عالمان و هنرمندان متعهد شیعه، در تدوین کتب و آثار مرتبط مذهبی به این موضوع توجه کرده‌اند. اصل تعقل در اندیشه شیعی، از مسائلی است که دانشمندان و هنرمندان ایرانی به ویژه نگارگران و نقاشان را برآن داشته تا آثاری بر پایه این مسأله مهم را بیافرینند که از قدیم تفکر شیعی نسبت به دیگر فرقه‌های اسلامی، شیوه‌های استدلالی و تعقلی‌تری داشته است و کاربرد اندیشه‌های منطقی در اثبات عقاید و نظریات دینی در این آیین از پایگاه والایی برخوردار بوده است.

البته پرواضح است که اندیشه شیعی با عمر بیش از یک قرن، طبیعتاً در کنار این ویژگی‌ها، مفاهیم دیگری را در قالب آموزه‌های مذهبی متجلی می‌کند و نیز به سادگی می‌توان دریافت برای شرح و تفسیر ویژگی‌های مذکور، هنرمندان عناصر زبانی و مفاهیم آن‌ها را به نشانگان دیداری تبدیل می‌کنند؛ شاید از این‌روست که «نقاشی انقلاب اسلامی»، بیش‌تر در قالب و سبک‌های سمبلیستی متجلی می‌شود. از سوی دیگر، هنر و نقاشی انقلاب به لحاظ این‌که خود به نوعی هنر دینی به شمار می‌آید و چون هنر دینی نیز موتیف‌ساز است لذا نقاشی انقلاب اسلامی به شیوه‌های نمادگرایانه بیش‌تر تمایل پیدا می‌کند.

هنر و نقاشی انقلاب

پس از پیروزی انقلاب، اوضاع اجتماعی، دینی، سیاسی و فرهنگی کشور، طالب گونه‌ای از هنر متناسب با وضعیت آن دوره بود. جامعه نیز خواستار تجدید نظر در فرهنگ و هنر فضای موجود آن زمان بود. در آن دوره تقلید بی‌رویه از هنر غرب بدون تفکر و تعمق صحیح، باعث شده بود تا هنر در ظاهری مغایر با فرهنگ و تفکر دینی جامعه بروز یابد و

بنابراین با ذائقه اجتماع دمساز نباشد. در این حالت، تعدادی از هنرمندان جوان مسلمان و انقلابی پرشور در جهت بیان ارزش‌های انقلابی و دفاع از تفکر دینی - مذهبی به آفرینش آثار هنری بر پایه مضامینی انقلابی دینی دست زدند که این عمل آن‌ها ضمن مقبولیت از سوی اجتماع و «متولیان حکومتی هنر، جلوه‌ای نو به هنر ایران بخشید و استفاده از عناصر و نمادهای دینی و انقلابی چون عاشورا، سیدالشهدا، پیروزی خون بر شمشیر و...» شالوده خودجوش این نوگرایی و پایه‌گذار هسته مرکزی نقاشان انقلاب در آن دوره نیز بود.

«در سال ۱۳۵۵ هجری شمسی، چند تن از دانشجویان دانشکده هنرهای زیبا از جمله کاظم چلیپا، حسین خسروجردی و حبیب‌الله صادقی، در حالی که تازه با گرفتن دیپلم، هنرستان را پشت‌سرگذاشته و وارد دانشگاه شده بودند که با استنشاق هوایی که در کوچه‌ها و خیابان‌های شهر جریان یافته بود، به اشتراکاتی میان نگاه و نگرش خود و تفاوت‌هایی با گروه دیگری از دانشجویان پی بردند. سال‌های شگفت و پرشتاب نیمه دهه ۱۳۵۰ آبستن حوادثی جدید بود. خسروجردی، چلیپا و صادقی که نخستین حضور خود را در پروژه پایانی دوره دبیرستانشان و با اهتمام به هنری اعتراضی و عدالت‌خواهانه به اثبات رسانده بودند، در این سال‌ها نیز خطی را که از دبیرستان آغاز کرده بودند، ادامه دادند و بیش از پیش، توان هنری خود را صرف مضامین اجتماعی و مذهبی کردند». (وحیدزاده، ۱۳۹۶، ص ۲۱)

با آغاز جنگ، «هنر انقلاب» با تأکید بر عناصری که از بدو به وجود آمدن مهم‌ترین عناصر پایه‌ساز این هنر بودند، به اوج خود رسید اما غفلت از مسائل علمی و عملی جدید روز و نبود چارچوب‌های نظری و قواعد خاص هنر انقلاب، باعث نوعی سردرگمی در خود شد:

واقعیت آن است که جریان خودجوش هنر انقلاب پس از آن‌که از نظر بیان و احساس به نوعی به اوج رسید، رفته‌رفته رو به افول گذاشت و اگر تعداد بسیار محدودی از آثار برخی هنرمندان آن را در نظر بگیریم - صرف این که جریان یا مکتبی را زنده بدانیم، حتی از نظر کمی نیز مابه‌ازای این موضوع نیستند - باید اذعان داشت که این جریان - یا به قول برخی، مکتب هنری - تقریباً زایش ندارد (گودرزی دیباج، ۱۳۹۵، ص ۵۲۸)

اگرچه این تحلیل نیازمند زمینه و زمانه دیگری است، به هر حال هنر انقلاب جوان است و می‌تواند رشد داشته باشد. گرچه موانع زیادی در مسیر این رشد وجود دارد، هنر انقلاب، امکانات و توانایی‌های بالقوه فراوانی چون مفاهیم متعالی دینی در درون خود دارد که باعث می‌شود برای آن افق‌هایی روشن متصور بود:

هنر انقلاب اسلامی رمزها و نمادهایش باز است. این نکته منفی نیست، بلکه جزء حقیقت این هنر است؛ زیرا هنر انقلاب اسلامی هم فیگوراتیو و هم زمان‌مند است. اساساً باید تأکید کرد که در مورد هنر انقلاب اسلامی در اول راه هستیم؛ چرا که هنر اسلامی در طی ۱۲۰۰ سال به خلوص می‌رسد و به تدریج عناصر فرهنگی را از تمدن‌های ایران و روم می‌گیرد و در آن‌ها روح توحیدی می‌دمد.

هنر انقلاب اسلامی نیز محتاج به زمان است. این هنر با هنر معاصر دنیا چگونه باید مواجه شود؟ آیا باید با آن‌ها با جرأت هرچه تمام‌تر مواجه شود؟ آیا آن‌ها را باید در خود حل کند؟ آیا باید از هنر معاصر کنار بکشد یا در آن حل شود و یا تجربه صدر اسلام را پیاده کند؟ یعنی نکات قوت معاصر را بگیرد، و در خودش جذب کند نه این‌که خود را بیازد. و در طول زمان هم، رنگ توحیدی و تمدن و فرهنگ خودش را حفظ کند که این روشی است که در هنر انقلاب اسلامی باید انجام دهیم. (ره‌نورد، ۱۳۸۷، ص ۱۸)

در واقع که لازم است تا زمانی طی شود. چند نسل از هنرمندان انقلاب، آثاری ارائه نمایند تا بتوان به قضاوت نشست و حقیقت مکنون هنر انقلاب را دریافت کرد. این یک واقعیت است که هنوز این هنر در اول راه است و نسل اول هنرمندان این هنر هنوز در حال خلق آثار هنری هستند و این هنر تا به حال نتوانسته "بیانیه" خاص خود را به صورتی روشن اعلام دارد و بدین لحاظ فعلاً نمی‌توان تعریفی جامع و مانع از نقاشی انقلاب داشت. به‌طور کلی می‌توان گفت: هنر انقلاب روشی برای خلق و آفرینش نوعی تفکر معین و شکلی از وجدان اجتماعی است که در قالب زبان و بیان هنری متجلی شده و گاهی نیم‌نگاهی به مسائل زیباشناختی داشته است.

مضمون‌های شیعی و عناصر نمادین در نقاشی انقلاب

نقاشی ایرانی در کنار ادبیات، عهده‌دار نمایش مضامین و مفاهیم سرشار و غنی مذهبی بوده است، در ادوار تاریخی، بخش چشم‌گیری از مضمون‌های نگارگری از نسخ مکتوب دینی - مذهبی و ادبی گرفته می‌شده و تعداد زیادی از این آثار نیز دربرگیرنده عناصر و مضامین مختلف شیعی است. «نگارگری ایرانی، همراه و هم‌دم ادبیات، وظیفه به تصویر کشیدن مضامین غنی و پرمحتوای دینی و ملی را بر عهده داشته و از سوی دیگر، تحت تأثیر گفت‌وگوهای فرهنگی، فکری و مذهبی جامعه، مراحل دگرگونی و کمال را پیموده است و در این مسیر، با توجه به زمینه‌های فرهنگی و فکری هر دوره متناسب با تحولات زمانه، از نظر محتوا و مضمون، و همچنین ظهور عناصر نمادین، دچار دگرگونی شده است. از متغیرهای اصلی در این مورد، می‌توان به مذهب (شیعه اثناعشری) اشاره کرد؛ به گونه‌ای که در ادوار گوناگون، با توجه به فضای مذهبی جامعه، عناصر شیعی در نگارگری تجلی یافته است و در دوره‌هایی که مذهب شیعه جایگاه قدرتمندتری داشت، باورها و آموزه‌های آن مجال بیشتری برای ظهور داشتند». (مهدی‌زاده و بلخاری، ۱۳۹۳، ص ۲۶) نمادهای شیعی نشانگانی هستند برگرفته از ویژگی‌های اندیشه شیعی، مانند نماد ضریح که مدلول شفاعت است و از ویژگی‌های اندیشه شیعی به شمار می‌آید.

همان‌طور که گفته شد، نقاشی انقلاب نوعی نقاشی نمادگراست و اندیشه شیعی در این نقاشی در قالب نماد و سمبل به زبانی استعاری با مخاطب ارتباط برقرار می‌کند. لازم می‌نماید تا روشن گردد که این نمادها، در حقیقت همان ویژگی‌های شیعی هستند که به شکل عناصر بصری متجلی می‌شوند و هنرمندان نقاش آفریننده آثار در «نقاشی انقلاب اسلامی»، با توجه به نوع بینش و دانش نظری و موضوع مورد نظر، نمادهای مذکور را در آثار خود به کار گرفته‌اند. در این مقاله سعی شده تا بر اساس ویژگی‌های اندیشه شیعی، مضامین مرتبط در قالب نمادهایی استخراج شوند. نمادهای مستحصل از اندیشه شیعی نیز خود در قالب یک مدل مفهومی طبق جدول ۱ دسته‌بندی می‌شوند. در این مدل مفهومی،

صورت نماد دلالت بر معنای نماد دارد و نماد و مضمون آن رابطه دال و مدلولی پیدا می‌کند. در مرحله بعد، نمادهای استحصال‌شده از اندیشه شیعی بر اساس شکل و فرم و جایگاه مادی‌شان با عنوان انواع نماد یا نشانه و مفهوم آن، در قالب یک مدل مفهومی دیگر دسته‌بندی شده‌اند. (جدول ۲) با توجه به مفهوم نماد و دلالت آن بر یک مضمون یا عنصر خاص و ارزش جایگاه آن در آثار «نقاشی انقلاب» براساس دسته‌بندی انواع نشانه و مفهوم (جدول ۲)، می‌توان مسند آن را در ترکیب‌بندی یک اثر به عنوان نماد و یا سمبل تحلیل کرد.

جدول ۱. مدل مفهومی تحقیق:

نشانه‌شناسی نمادهای اندیشه شیعی
در نقاشی انقلاب اسلامی

مدلول	دال
مردانگی - مبارزه - شمشیر	شهادت - عدالت - قدرت
برچم	جنبش - خیز انقلابی
آب	عطش - پاکی - روشنائی
گل	شهادت - رویش - جوان شهید
اهل بیت	ولایت - حقانیت
خون	شهادت - ایثار - فداکاری
حسین	زعامت - مردانگی - غیرت - امامت - رهبری
ذوالجناح	وفاداری - اهلیت
دسته‌گردانی	اتحاد - هم‌بستگی سوگواری

جدول ۲. مدل مفهومی تحقیق:

نشانه‌گان اندیشه شیعی
در نقاشی انقلاب اسلامی

انواع نشانه	فهوم
نشانه‌های طبیعی	گل - آب - نخل
نشان‌های فیزیکی	برچم - شمشیر - علم - سپر
نشانه‌های زمانی	شفق - فلق - عاشورا - تاسوعا
نشانه‌های مکانی	نینوا - مسجد - کربلا - نجف
نشان‌های انسانی	اهل بیت - (مرد، زن، کودک)
نشان‌های زبانی	کتب - احادیث و روایات
نشانه‌های حیوانی	اسب - کبوتر - غاز

اهمیت و جایگاه مضامین شیعی در نقاشی انقلاب

نگارگری مذهبی همواره روایت‌گر اعتقاد و مضامین مذهبی است و این رابطه در دوره‌های مختلف، به شیوه‌های گوناگونی متجلی شده است. این تجلی مذهبی، گاهی در قالب نماد و نشانه و مواقعی در عین سادگی و صراحت است و در تمام احوال هدف غایی، ایجاد رابطه بین جهان مادی و عالم بالا بوده است.

اهتمام ایرانیان به واقعه طف از جنبه اعتقادی، مذهبی و فرهنگی، از دیرباز و با حاکمیت مقطعی حکومت‌های شیعی و علوی چون: آل‌بویه و علویان و بعد از آن در دوره‌های صفوی و قاجار، به‌عنوان یک منبع پربار و بی‌انتها برای آفرینش آثار هنری، بدیهی و مشهود است. «یکی از عناصر مهم در هویت شیعی، نهضت عاشورا و عوامل متأثر و متعلق به آن است. در میان معارف شیعی، بیش‌ترین چیزی که تحقق اجتماعی واقعی و فرهنگی داشته و هویت اجتماعی و عینی و روزمره و ملموس شیعه را رقم زده، واقعه عاشورا بوده است.» (شادقزوینی، ۱۳۹۳، ص ۱۳۲)

در هنر ایران و در دوره‌های تاریخی مختلف عاشورا و وقایع مرتبط با آن از مضامین شاخص در قالب هنرهای گوناگون بوده است. بی‌شک نقاشی و نگارگری نیز از این قاعده مستثنا نبوده است. از سال ۱۳۵۷ شمسی و وقوع انقلاب اسلامی، هنرمندان نقاش انقلاب نیز برای بیان برخی از وقایع مهم مرتبط با انقلاب، از جمله «جنگ تحمیلی»، نقاشی را عرصه مناسبی یافتند تا برخی از وقایع و پیامدهای جنگ چون شهادت را در قالب مضامین شیعی و عاشورایی به شکلی نمادین نمایش دهند؛ مانند تابلوی «مقاومت» اثر مصطفی گودرزی. این تابلو، نوجوانی «شهید فهمیده» در مقابل صفی بزرگ و هولناک از دشمن را نشان می‌دهد که می‌تواند به‌طور استعاری، یادآور رشادتهای حضرت علی اکبر علیه السلام در روز عاشورا باشد. (تصویر ۶). باید یادآور شد که روابط دولتی نیز با نقشی ایدئولوژیک، هنر و نقاشی را به سمت تقدس شیعی هدایت کرد و جنگ را با برخی از نوستالژی‌های جامعه پیوند داد. استفاده از نمادهای مذهبی مانند سربندهای یا زهرا، یا حسین، قرآن،

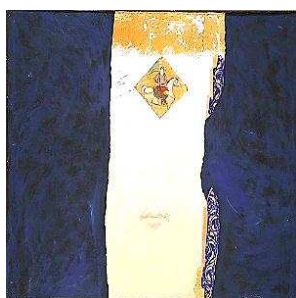
کیوتر، خون، آسمان، نور و امامان شیعه، گفتمانی عاطفی را شکل داد که در آن افراد به جنگ و دفاع در مقابل مهاجم ترغیب و تشویق شدند. با توجه و تعمق در آثار آفریده‌شده در سه دهه از عمر انقلاب و تحلیل محتوای نمادهای بصری موجود در این آثار و تعداد زیاد نقاشی‌هایی با موضوعیت واقعه طف (کربلا و عاشورا)، نشان می‌دهد که این واقعه، به‌عنوان برجسته‌ترین مضمون و موضوع برگرفته از اندیشه شیعی در سه دهه از نقاشی انقلاب متجلی گردیده است. در این‌جا ذکر این نکته ضروری است که برخی از نقاشان انقلاب که آثارشان در این مقاله از لحاظ مضمون و محتوا بررسی و تحلیل شده نیز یک تا چند اثر با نام عاشورا دارند.^۱ (تصویر ۷) این نکته خود مبین اهمیت مضمون کربلا و اهتمام هنرمندان بدان است.

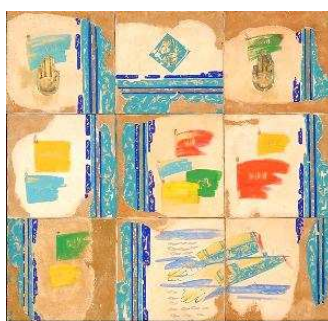
تصویر ۶: مقاومت اثر مصطفی گودرزی

۱. کاظم چلیپا هفت اثر، حبیب‌الله صادقی دو اثر، عبدالحمید قدیریان یک اثر، غلامعلی طاهری یک اثر، مرتضی گودرزی یک اثر.

ج

ب

الف

د

ه

ی

تصویر ۷: مجموعه آثاری با عنوان عاشورا آفریده چند تن از نقاشان انقلاب.
الف، ب، ج) کاظم چلیپا. (د، ه) حبیب‌الله صادقی و (ی) مصطفی گودرزی.

تجزیه و تحلیل

در این بخش، نمونه‌هایی از آثار نقاشان انقلاب در سه دهه (۸۷-۵۷) تجزیه و تحلیل می‌شود و عناصر نمادین برگرفته از ویژگی‌های اندیشه شیعی، از طریق تجربی نیز بررسی می‌گردد.

۱. نمادهای بصری برگرفته از اندیشه شیعی در نقاشی انقلاب

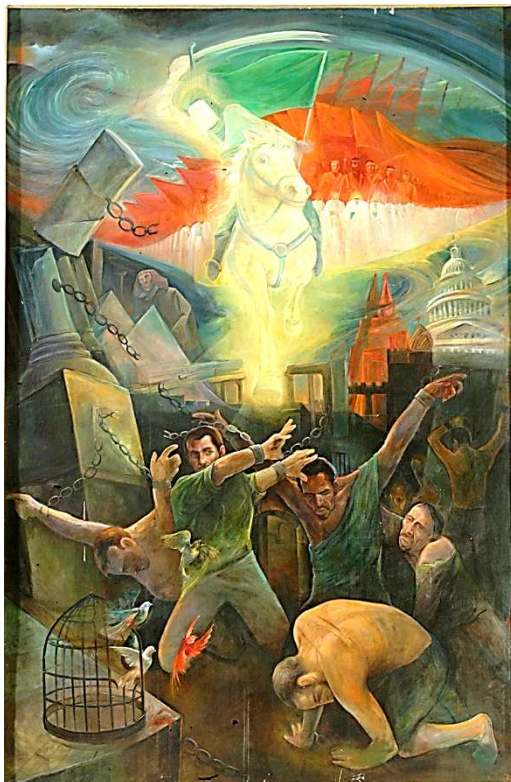
ویژگی‌های اندیشه شیعی در نقاشی انقلاب، در قالب عناصر بصری نمادین، متجلی می‌شوند و مفاهیمی چون: ولایت، عدل، عصمت، شفاعت و تعقل را که در قسمت اول این پژوهش به آن اشاره گردید، می‌توان در آثار جامعه نمونه این پژوهش تشخیص داد؛ مثلاً تابلوی حر (تصویر ۸) اثر کاظم چلیپا، بیانگر مفاهیمی چون تعقل و شفاعت است. موضوع این اثر، به تصمیم جناب حر برای پیوستن به سپاه امام حسین علیه السلام و شفاعت امام از وی اشاره دارد. نمادهای بصری در این اثر چون نحوه قرارگیری شمشیر و سپر و حالت صلیب‌وار جناب حر، همگی از مصمم بودن او بر تصمیم خود و درخواست وی از امام برای بخشش و شفاعت حکایت می‌کند. چلیپا در این اثر، متأثر از نقاشی قهوه‌خانه‌ای، مضمونی شیعی را به نمایش گذاشته که یادآور پرده‌های نقالی اواخر دوره قاجار است.^۱

تصویر ۸: حر اثر کاظم چلیپا (۱۳۷۵)، مأخذ: آرشیو حوزه هنری

۱. کاظم چلیپا فرزند استاد حسن اسماعیل‌زاده چلیپا، استاد بزرگ و بی‌همتای نقاشی قهوه‌خانه‌ای است.

تابلوی منجی (تصویر ۹) اثر حبیب‌الله صادقی، بر رهایی انسان از قید و بندها تأکید می‌کند که با ظهور حضرت حجت(عج) تحقق می‌یابد. نمادهای بصری در این اثر همگی ضمن هماهنگی با هم، در پی بیان پیام محوری این اثر است که همان عدالت‌گستری توسط حضرت حجت(عج) است. هنرمند در این اثر، با به کارگیری مجموعه‌ای از عناصر و نمادهای فیزیکی، جانوری، مکانی و زمانی، در پی بیان یکی از بارزترین مضامین شیعی برآمده است. عدالت به عنوان یکی از ویژگی‌های شیعی، غایت آرزوی انسان عصر ماست که با تجلی حق و نابودی پلیدی‌ها به وقوع می‌پیوندد.

تصویر ۹: منجی اثر حبیب‌الله صادقی (۱۳۶۲)، مأخذ: آرشیو حوزه هنری

عصمت از ویژگی‌های اندیشه شیعی و ائمه اطهار است که در قالبی نمادین در تابلوی مولود کعبه (تصویر ۱۰) اثر عبدالحمید قدیریان متجلی شده است؛ بانویی نورانی با کودک در بغل از کعبه خارج می‌شود؛ این صحنه بیان‌گر ولادت حضرت امیر علیه السلام در خانه خدا است که به ویژگی عصمت در نهاد امامان علیهم السلام اشاره دارد. عناصر بصری چون رنگ در قالبی نمادین بر بیان بهتر محتوای اثر تأثیر زیادی گذاشته است. فرشتگان محرم، طواف‌کنان به دور کودک (امام علی علیه السلام) و خانه خدا، بر مقام معنوی ایشان صحنه گذاشته، در سماعند.

تصویر ۱۰: مولود کعبه اثر عبدالحمید قدیریان (۱۳۷۸)، ماخذ: آرشیو حوزه هنری

ولایت از ویژگی‌های بارز اندیشه شیعی به‌شمار می‌رود که در آثار متعددی از نقاشان انقلاب متجلی شده است. این تجلی گاهی به‌صورت فرم‌های نمادین و گاهی به‌صورت فیگوراتیو در آثار نقاشان انقلاب مشاهده می‌شود. در اثری به‌نام مولا علی علیه السلام (تصویر ۱۱)، اثر ناصر پلنگی، مضمون ولایت در قالب فرم‌های نمادین متجلی شده است؛ به‌گونه‌ای که با فاصله تقریبی از طراحی فیگوراتیو و به‌صورتی بارز نزدیک شدن به فرم‌های هندسی ساده، به نوعی سعی در تجلی مفهوم ولایت به‌گونه‌ای غیرمادی و آسمانی شده است. در این اثر، گویا نقاش بیش‌تر بر جنبه معنوی مفهوم ولایت اهتمام ورزیده نه نمایشی واقع‌گرا از معنای ولایت.

تصویر ۱۱: مولا علی اثر ناصر پلنگی (۱۳)، مأخذ: آرشیو حوزه هنری

غلامعلی طاهری نیز در اثری به نام شفاعت (تصویر ۱۲)، با بیان مضمون شفاعت، از عناصر بصری نمادین مرتبط به هم مانند دست و ضریح، برای تجلی این محتوا کوشیده است. در این اثر، دست نماد اتصال و ضریح، منبع اتصال است. در واقع ضریح به عنوان حلقه اتصال بین انسان و خدای خود قرار گرفته است. در اندیشه شیعی، مرقد و ضریح ائمه به عنوان «اولیای مورد توجه»، حلقه اتصال و شفاعت برای مسلمان شیعه با خدای خود است.

تصویر ۱۲: شفاعت اثر غلامعلی طاهری (۱۳۸۳)، مأخذ: آرشیو حوزه هنری

تابلوی عروج (تصویر ۱۳)، اثر مصطفی گودرزی است که در این اثر کوشیده تا سیر انسان از زمین به آسمان را در قالبی نمادین و با استعانت از عناصر بصری بیان کند. در این اثر وظیفه بیان پیام محوری بر عهده رنگ‌ها و فرم‌های سیال و انهاده شده است تا سیر روح از زمین خاکی تا افلاک به صورتی رها و باشتاب بیان گردد. تعقل و رای مفاهیمی چون عروج و فنای فی الله که غایت آرزوی مومن است در این اثر در قالب عناصر و کیفیات بصری متجلی گردیده است.

تصویر ۱۳: عروج اثر مصطفی گودرزی (۱۳۶۴)، مأخذ: آرشیو حوزه هنری

روش نمونه‌گیری

در روش نمونه‌گیری، به آثار سه دهه از نقاشی انقلاب (۵۷ - ۸۷ش) توجه شده است. در واقع چنین تشخیص داده شد که مضامین شیعی در نقاشی انقلاب، تحت تأثیر فضای دینی، سیاسی و اجتماعی در سه دهه یاد شده قرار داشته‌اند؛ گرچه به دلیل گفتمان‌های مختلف درون‌حاکمیتی، مضامین برگرفته از اندیشه شیعی و نمادهای مرتبط به آن متأثر از فضای ذهنی و هرمنوتیک دولت‌ها دچار یک جذر و مد نشانه‌ای نیز گشته‌اند. از مجموعه نقاشان انقلاب در سه دهه مذکور، شش تن انتخاب گردیدند که به‌عنوان جامعه نمونه به ترتیب حرف الفبا، آقایان ناصر پلنگی، کاظم چلیپا، حبیب‌الله صادقی، غلامعلی طاهری، عبدالحمید قدیریان و مصطفی گودرزی هستند. علت انتخاب هنرمندان یاد شده این است که هم آثار افرادی از هسته مرکزی گروه نقاشان انقلاب و هم افرادی که بعدها به این گروه پیوستند، در این پژوهش تحلیل شود. از هر نقاش نیز شش اثر انتخاب شده است. گزینش آثار نیز بر اساس نمادهای بصری برگرفته از اندیشه شیعی موجود در آثار است. آثار نمونه از بین بیش از یکصد اثر از هنرمندان مورد نظر انتخاب شده که جامعه آماری را تشکیل داده است.

شرح و تفسیر جداول

توضیحاتی در مورد جداول پژوهش: با توجه به اینکه مواردی از اطلاعات کمی و کیفی درباره مضامین آثار «نمونه» این پژوهش در بطن جداول و به صورت ارقام نمایش داده شده، برای پرهیز از توضیحات زاید به طور خلاصه ذکر می‌گردد. برای تبیین اهمیت جایگاه اندیشه و آموزه‌های شیعی در «نقاشی انقلاب» به نظر می‌رسد قرارگیری عناوین و مضامین اصلی و فرعی در کنار هم و در قالب و چارچوب جداول ضمن دادن اطلاعات، باعث می‌شود تا خواننده بتواند به شیوه‌ای ملموس‌تر، موضوع‌های مرتبط با «تشیع» را در نقاشی انقلاب درک کرده، مضامین را با هم مقایسه کند و انطباق دهد. در این جا ذکر دو مورد ضروری می‌نماید:

۱. مضمون اصلی: منظور موضوع و محتوای اصلی اثر است که به‌عنوان پیام محوری اثر، به‌شمار می‌رود.
۲. مضمون فرعی: منظور موضوعاتی هستند که بعد از پیام محوری اثر، در مرحله دوم و مرتبط با آن معمولاً در زمینه اثر به چشم می‌آیند. باید یادآور شد که قسمت عمده اطلاعات و تجزیه و تحلیل‌ها، در جداول و نمودارها قرار گرفته و از توضیحات حاشیه‌ای پرهیز شده است.

گردآوری اطلاعات

روش گردآوری اطلاعات، براساس شیوه‌میدانی و کتابخانه‌ای صورت گرفته است. تعداد زیادی از تصاویر آثار مورد بررسی، از نگارنده و هنرمندان صاحب آثار و هم‌چنین آرشیو حوزه هنری سازمان تبلیغات اسلامی به‌عنوان تنها متولی نگاه‌داری از آثار هنری انقلاب اسلامی بوده است.

۱. معرفی آثار جامعه نمونه (۳۶ اثر)

جدول ۳: معرفی آثار

ابعاد اثر		سال آفرینش و تکنیک اثر		عنوان اثر	نام هنرمند
عرض	طول	تکنیک	سال		
۲۰۰	۳۰۰	رنگ روغن	۱۳۶۱	مرثیه	ناصر پلنگی
۱۰۰	۳۰۰	رنگ روغن	۱۳۶۰	تارالله	
۴۳	۷۵	گواش	۱۳۶۰	از تبار زینب	
۹۳	۱۱۵	کلاژ - رنگ روغن	۱۳۷۶	مولا علی	
۱۳۲	۱۷۲	رنگ روغن	۱۳۷۴	برادرانم	
۸۰	۱۳۰	اکرولیک - آبرنگ	۱۳۷۴	آیا فراموش می‌کنم	
۱۱۵	۲۸۰	رنگ روغن	۱۳۵۹	قمر بنی هاشم	کاظم چلیپا
۲۰۰	۳۰۰	رنگ روغن	۱۳۶۰	اینار	
۱۰۰	۱۵۰	رنگ روغن	۱۳۸۰	بدون عنوان	
۱۴۰	۱۷۰	رنگ روغن	۱۳۷۵	حر	

۱۴۷	۲۰۰	رنگ روغن	۱۳۶۸	کل یوم عاشورا	حبیب الله صادقی
۱۳۰	۱۶۰	رنگ روغن	۱۳۶۴	ذوالجناح	
۱۰۰	۱۵۰	رنگ روغن	۱۳۷۹	عاشورا	
۱۰۰	۱۳۰	رنگ روغن	۱۳۷۹	ولی عصر	
۸۰	۱۲۰	رنگ روغن	۱۳۷۵	۱۹ رمضان	
۲۱۰	۳۰۰	رنگ روغن	۱۳۶۲	منجی	
۲۰۰	۱۰۰	رنگ روغن	۱۳۷۷	عاشورا	
۱۹۰	۱۳۰	رنگ روغن	۱۳۸۲	شام غریبان	غلامعلی طاهری
۱۰۰	۱۵۰	رنگ روغن	۱۳۷۸	امام سجاد	
۷۰	۱۰۰	رنگ روغن	۱۳۷۱	عطش	
۸۰	۱۲۰	رنگ روغن	۱۳۸۳	استغاثه	
۱۰۰	۱۰۰	رنگ روغن	۱۳۸۳	از آب هم مضایقه کردند کوفیان	
۹۰	۹۰	رنگ روغن	۱۳۸۰	علی اصغر	
۸۰	۸۰	رنگ روغن	۱۳۸۰	خورشید بر نیزه	
۱۴۰	۲۰۰	رنگ روغن	۱۳۶۱	بهشت زهرا	عبدالحمید قدیریان
۲۰۰	۳۰۰	رنگ روغن	۱۳۸۱	مرکب عشق	
۲۰۰	۳۰۰	رنگ روغن	۱۳۸۲	طواف	
۱۰۰	۸۰	رنگ روغن	۱۳۶۰	شهید	
۱۰۰	۱۵۰	رنگ روغن	۱۳۸۰	راهب مسیحی	
۱۰۰	۱۲۰	رنگ روغن	۱۳۷۸	مولود کعبه	
۱۰۱	۱۵۳	رنگ روغن	۱۳۶۴	عروج	
۱۲۵	۱۲۵	آکریلیک	۱۳۶۶	زن و انقلاب اسلامی	مصطفی گودرزی
۱۰۰	۱۰۰	ترکیب مواد	۱۳۷۹	امام علی	
۱۰۰	۱۰۰	رنگ روغن	۱۳۷۷	عاشورا	
۱۰۰	۱۵۰	رنگ روغن	۱۳۶۵	صبح ۱۵ خرداد	
۱۵۰	۱۵۰	رنگ روغن	۱۳۶۵	مقاومت	

توضیح: شیوه اجرای تمام آثار رنگ روغن روی بوم است. تکنیک این آثار ترکیبی از آکریلیک، گواش، آبرنگ و کلاژ است. و روش گردآوری آرشیو حوزه هنری و هنرمند است.

			
نام‌پانگی ۴	نام‌پانگی ۳	نام‌پانگی ۲	نام‌پانگی ۱
			
کهنم‌چینی ۱	کهنم‌چینی ۱	نام‌پانگی ۶	نام‌پانگی ۵
			
کهنم‌چینی ۴	کهنم‌چینی ۵	کهنم‌چینی ۴	کهنم‌چینی ۳

			
حیب الله صادقی ۴	حیب الله صادقی ۳	حیب الله صادقی ۲	حیب الله صادقی ۱
			
خاتمی طاهری ۲	خاتمی طاهری ۱	حیب الله صادقی ۶	حیب الله صادقی ۵
			
خاتمی طاهری ۶	خاتمی طاهری ۵	خاتمی طاهری ۴	خاتمی طاهری ۳

			
عبید الحمید گدیریان ۴	عبید الحمید گدیریان ۳	عبید الحمید گدیریان ۳	عبید الحمید گدیریان ۱
			
مصطفی گودرزی ۷	مصطفی گودرزی ۱	عبید الحمید گدیریان ۶	عبید الحمید گدیریان ۵
			
مصطفی گودرزی ۶	مصطفی گودرزی ۵	مصطفی گودرزی ۴	مصطفی گودرزی ۳

۲. مضامین اصلی و فرعی

در نقاشی انقلاب، مضامین متأثر از اندیشه شیعی تحت تأثیر اوضاع سیاسی - اجتماعی داخلی و اعتقادات مذهبی جامعه قرار گرفته‌اند و این جریان، باعث ایجاد تنوع در عنوان و تعداد مضامین در آثار شده است؛ به طوری که مخاطب در مواردی چند مضمون مرتبط به هم را حتی در «یک اثر» نظاره‌گر است؛ بنابراین مضامین براساس اهمیتشان نسبت به هم اولویت پیدا می‌کنند و به شکل مضمون محوری و مضامینی مرتبط به آن متجلی می‌شوند که ما در این پژوهش، آن‌ها را در قالب مضامین اصلی و فرعی قرار داده‌ایم. (جدول ۴)

جدول ۴: مضامین اصلی و فرعی

نام هنرمند	عنوان اثر	مضمون اصلی	مضامین فرعی	
			اول	دوم
ناصر پلنگی	مرثیه	شهادت	عاشورایی	
	ثارالله	عاشورایی	عاشورایی	
	از تبار زینب	زن		
	مولا علی	ولایی		
	برادرانم	جنگ	عاشورایی	
	آیا فراموش می‌کنم	عاشورایی	زن	
کاظم چلیپا	قمر بنی هاشم	عاشورایی		
	ایثار	عاشورایی	شهادت	جنگ
	بدون عنوان	ولایی		
	حر	عاشورایی		
	کل یوم عاشورا	عاشورایی	انقلاب	آینی
	ذوالجناح	عاشورایی		
حبیب‌الله صادقی	عاشورا	عاشورایی	ولایی	
	ولی عصر	ولایی		
	۱۹ رمضان	ولایی		
	منجی	ولایی	ظهور	آزادی
	عاشورا	عاشورایی	انسانی	
	شام غریبان	عاشورایی	آینی	ولایی

غلامعلی طاهری	امام سجاد	عاشورایی	ولایی
	عطش	عاشورایی	
	استغاثه	ولایی	
	از آب هم مضایقه کردند کوفیان	عاشورایی	
	علی اصغر	ولایی	
	خورشید بر نیزه	عاشورایی	شهادت
عبدالحمید قدیریان	بهشت زهرا	شهادت	زن
	مرکب عشق	عاشورایی	
	طواف	عاشورایی	
	شهید	ولایی	
	راهب مسیحی	عاشورایی	
	مولود کعبه	ولایی	
مصطفی گودرزی	عروج	شهادت	عاشورایی جنگ
	زن و انقلاب اسلامی	زن	شهادت جنگ
	امام علی	ولایی	
	عاشورا	عاشورایی	
	صبح ۱۵ خرداد	انقلاب	ولایی
	مقاومت	جنگ	عاشورایی

۳. شیوه بیان در آثار

شیوه بیان مضامین، از مهم‌ترین ویژگی‌های نقاشی انقلاب به شمار می‌آید. تعدد هنرمندان و مضامین آثار هر دو در نقاشی انقلاب، اسباب آن را فراهم می‌کرد تا متولیان و سازمان‌های دولتی از طرفی، و نوع بینش هنرمندان از طرفی دیگر و نیز غنای مفاهیم اندیشه شیعی، باعث تنوع در ایجاد آثاری با مضامین دینی و به شیوه‌های بیانی گوناگونی بشود. با توجه به روش اجرا و رنگ‌های موجود در آثار «نقاشی انقلاب»، ذکر این نکته ضروری می‌نماید که آثار بیشتر به شیوه نمادین و با گرایش‌های رئالیستی اجرا گردیده‌اند و در مواردی با توجه به شیوه اجرای آثار، به صورت ترکیبی از چند سبک به وجود آمده‌اند؛ لذا با توجه

به مضمون و شیوه اجرایی در مواردی که آثار به صورت ترکیبی آفریده شده‌اند، شیوه‌ای را که ملموس‌تر و روشن‌تر است، سبک اصلی و سایر شیوه‌های مکمل را دیگر سبک‌ها نام‌گذاری کرده‌ایم. (جدول ۵)

جدول ۵: شیوه بیان (مکاتب)

نام نقاش	نام اثر	سبک اصلی	دیگر سبک‌ها
ناصر پلنگی	مرثیه	سمبلیک	
	ثارالله	سمبلیک	
	از تبار زینب	رتالیست	سمبلیک
	مولا علی	سمبلیک	
	برادرانم	سمبلیک	
	آیا فراموش می‌کنم	سمبلیک	
کاظم چلیپا	قمر بنی هاشم	سمبلیک	
	ایثار	سمبلیک	
	بدون عنوان	رتالیست	سمبلیک
	حر	رتالیست	سمبلیک
	کل یوم عاشورا	سمبلیک	رتالیست
	ذوالجناح	رتالیست	سمبلیک
حبیب‌الله صادقی	عاشورا	اکسپرسیونیست	سمبلیک
	ولی عصر	سمبلیک	
	۱۹ رمضان	سمبلیک	رتالیست
	منجی	سمبلیک	رتالیست
	عاشورا	سمبلیک	
	شام غریبان	اکسپرسیونیست	سمبلیک
غلامعلی طاهری	امام سجاد	رتالیست	سمبلیک
	عطش	رتالیست	سمبلیک
	استغاثه	سمبلیک	رتالیست

	سمبلیک	از آب هم مضایقه کردند کوفیان	عبدالحمید قدیریان
سمبلیک	رتالیست	علی اصغر	
	سمبلیک	خورشید برنیزه	
سمبلیک	رتالیست	بهشت زهرا	
	سمبلیک	مرکب عشق	
	سمبلیک	طواف	
	رتالیست	شهید	
	سمبلیک	راهب مسیحی	
	سمبلیک	مولود کعبه	
رتالیست	سمبلیک	عروج	
	سمبلیک	زن و انقلاب اسلامی	
	سمبلیک	امام علی	
	سمبلیک	عاشورا	
سمبلیک	رتالیست	صبح ۱۵ خرداد	
سمبلیک	رتالیست	مقاومت	

۴. جداول تجزیه و تحلیل آثار و نمودارها

در این بخش، جداول دسته‌بندی مضامین و نمادهای برگرفته از اندیشه شیعی و نمودارهای تعیین مقدار و درصد این عناصر، نشان‌دهنده چگونگی بازتاب اندیشه شیعی در نقاشی انقلاب در سه دهه است. (جدول ۶ و ۷)، (نمودار ۱، ۲، ۳، ۴، ۵ و ۶) نمودارهای ۱ و ۲ به ترتیب مقدار و نسبت درصدی مضامین اصلی نقاشی انقلاب را نشان می‌دهد. در ادامه با مقایسه نمودارهای ۳ و ۴ که به ترتیب مقدار و نسبت درصدی مضامین فرعی در سه دهه از نقاشی انقلاب را نشان می‌دهد، مضمون‌های عاشورایی و ولایی به ترتیب نسبت به دیگر مضامین اصلی شیعی نمود بیشتری دارند. در نمودار ۵ و ۶ نیز به ترتیب میزان و نسبت درصدی نوع نمادهای به‌کار رفته در آثار جامعه نمونه در سه دهه از نقاشی انقلاب نشان داده شده است.

جدول ۶: دسته‌بندی نمادها

نام اثر	نام هنرمند	موضوع اصلی	نوع نمادهای اثر براساس دسته-بندی
مرثیه	ناصر پلنگی	شهادت	انسانی- فیزیکی
ثارالله		عاشورایی	انسانی- فیزیکی
از تبار زینب		زن	انسانی- فیزیکی- زمانی
مولا علی		ولایی	انسانی- فیزیکی
برادرانم		جنگ	انسانی- فیزیکی
آیا فراموش می‌کنم		عاشورایی	انسانی
قمر بنی هاشم	کاظم چلیپا	عاشورایی	انسانی- حیوانی- فیزیکی
ایثار		عاشورایی	انسانی- حیوانی- فیزیکی
بدون عنوان		ولایی	انسانی- فیزیکی- زمانی
حر		عاشورایی	انسانی- فیزیکی- حیوانی
کل یوم عاشورا		عاشورایی	فیزیکی
ذوالجناح		عاشورایی	حیوانی- فیزیکی- زمانی
عاشورا	حبیب‌الله صادقی	عاشورایی	انسانی- حیوانی- زمانی
ولی عصر		ولایی	انسانی- حیوانی- فیزیکی
۱۹ رمضان		ولایی	انسانی- حیوانی- فیزیکی
منجی		ولایی	انسانی- فیزیکی- حیوانی
عاشورا		عاشورایی	انسانی
شام غریبان		عاشورایی	انسانی- حیوانی- فیزیکی
امام سجاد	غلامعلی طاهری	عاشورایی	انسانی- حیوانی- فیزیکی
عطش		عاشورایی	حیوانی- فیزیکی
استغاثه		ولایی	فیزیکی- زمانی
از آب هم مضایقه کردند کوفیان		عاشورایی	فیزیکی- حیوانی- انسانی
علی اصغر		ولایی	انسانی- حیوانی

انسانی - فیزیکی	عاشورایی	عبدالحمید قدیریان	خورشید برنیزه
انسانی - مکانی - فیزیکی	شهادت	عبدالحمید قدیریان	بهشت زهرا
انسانی - حیوانی - فیزیکی	عاشورایی		مرکب عشق
انسانی - فیزیکی	عاشورایی		طواف
انسانی - فیزیکی	ولایی		شهید
انسانی - فیزیکی	عاشورایی		راهب مسیحی
انسانی - مکانی	ولایی		مولود کعبه
انسانی - فیزیکی	شهادت		مصطفی گودرزی
انسانی - مکانی - فیزیکی	زن	زن و انقلاب اسلامی	
فیزیکی	ولایی	امام علی	
انسانی - فیزیکی	عاشورایی	عاشورا	
انسانی - فیزیکی - مکانی	انقلاب	صبح ۱۵ خرداد	
انسانی - فیزیکی	جنگ	مقاومت	

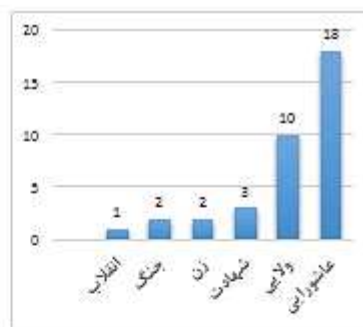
جدول شماره ۷: نمادهای برگرفته از اندیشه شیعی

نمادهای مستخرج از اندیشه شیعی		سال آفرینش	هنرمند	نام اثر
نوع نماد براساس جدول	تعداد نماد			
انسانی - فیزیکی	۴	۱۳۶۱	ناصر پیرنگ	مرثیه
انسانی - فیزیکی	۴	۱۳۶۰		ثارالله
انسانی - فیزیکی - زمانی	۳	۱۳۶۰		از تبار زینب
انسانی - فیزیکی	۲	۱۳۷۶		مولا علی
انسانی - فیزیکی	۳	۱۳۷۴		برادرانم
انسانی	۳	۱۳۷۴		آیا فراموش می‌کنم
انسانی - حیوانی - فیزیکی	۵	۱۳۵۹	کاظم چلبی	قمر بنی هاشم
انسانی - حیوانی - فیزیکی	۵	۱۳۶۰		ایشان
انسانی - فیزیکی - زمانی	۶	۱۳۸۰		بدون عنوان

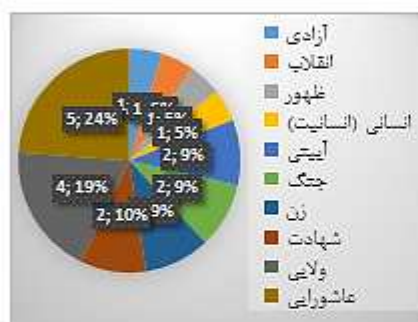
انسانی - فیزیکی - حیوانی	۷	۱۳۷۵		حر
فیزیکی	۳	۱۳۶۸		کل یوم عاشورا
حیوانی - فیزیکی - زمانی	۴	۱۳۶۴		ذوالجناح
انسانی - حیوانی - زمانی	۳	۱۳۷۹	حیب الله صادقی	عاشورا
انسانی - حیوانی - فیزیکی	۵	۱۳۷۹		ولی عصر
انسانی - حیوانی - فیزیکی	۳	۱۳۷۵		۱۹ رمضان
انسانی - فیزیکی - حیوانی	۷	۱۳۶۲		منجی
انسانی	۳	۱۳۷۷		عاشورا
انسانی - حیوانی - فیزیکی	۸	۱۳۷۹		شام غریبان
انسانی - حیوانی - فیزیکی	۴	۱۳۷۸		امام سجاد
حیوانی - فیزیکی	۵	۱۳۷۱		عطش
فیزیکی - زمانی	۴	۱۳۸۳		استغاثه
فیزیکی - حیوانی - انسانی	۵	۱۳۸۳	غلامعلی ظاهری	از آب هم مضایقه کردند کوفیان
انسانی - حیوانی	۶	۱۳۸۰		علی اصغر
انسانی - فیزیکی	۵	۱۳۸۰		خورشید برنیزه
انسانی - مکانی - فیزیکی	۵	۱۳۶۱		بهشت زهرا
انسانی - حیوانی - فیزیکی	۶	۱۳۸۱		مرکب عشق
انسانی - فیزیکی	۵	۱۳۸۲		طواف
انسانی - فیزیکی	۲	۱۳۶۰		شهید
انسانی - فیزیکی	۵	۱۳۸۰		راهب مسیحی
انسانی - مکانی	۴	۱۳۷۸		مولود کعبه
انسانی - فیزیکی	۶	۱۳۶۴	مصطفی گودرزی	عروج
انسانی - مکانی - فیزیکی	۷	۱۳۶۶		زن و انقلاب اسلامی
فیزیکی	۲	۱۳۷۹		امام علی
انسانی - فیزیکی	۵	۱۳۷۷		عاشورا
انسانی - فیزیکی - مکانی	۶	۱۳۶۵		صبح ۱۵ خرداد
انسانی - فیزیکی	۶	۱۳۶۵		مقاومت

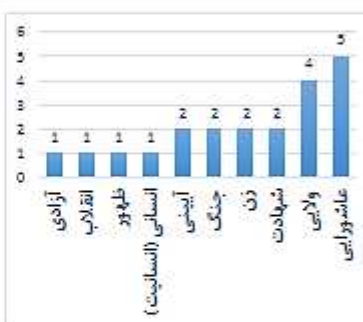
نمودار (۲): نشانگر نسبت درصدی مضامین اصلی در سه دهه از نقاشی انقلاب

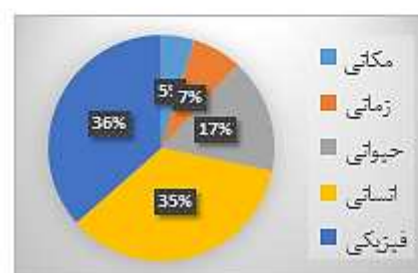
نمودار (۱): نشانگر وضعیت نسبت مضامین اصلی شیعی در سه دهه از نقاشی انقلاب

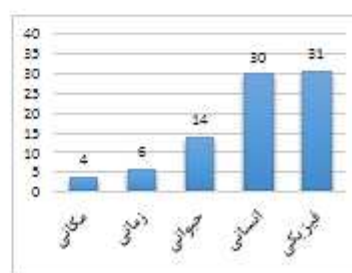
نمودار (۳): نشانگر نسبت درصدی مضامین فرعی در سه دهه از نقاشی انقلاب

نمودار (۲): نشانگر وضعیت نسبت مضامین فرعی در سه دهه از نقاشی انقلاب

نمودار (۴): نسبت درصد دسته‌بندی نمادهای شیعی در آثار جامعه نمونه (۸۷-۵۷)

نمودار (۵): نشانگر وضعیت و نوع نمادهای بکار رفته در آثار سه دهه از نقاشی انقلاب «جامعه نمونه»

نتیجه

«نقاشی انقلاب» گونه‌ای نقاشی است که در سال‌های پیروزی انقلاب اسلامی و پس از تشکیل حکومت جمهوری اسلامی بر پایه تفکری مذهبی، توسط هنرمندان برخاسته از میان توده جامعه و معتقد به آرا و آموزه‌های شیعی پایه‌ریزی شد و گسترش یافت. براساس بررسی‌های انجام‌شده برای تحلیل محتوای آثار و استحصال کیفیت بازتاب اندیشه شیعی در سه دهه از عمر نقاشی انقلاب (۱۷۵۷) بر پایه نمادهای برگرفته از تفکر شیعی در بازه زمانی مذکور به طور خلاصه می‌توان به این موارد اشاره کرد. با توجه به این‌که از مجموع بیش از صد اثر با محوریت «مضامین شیعی»، ۳۶ اثر از شش نقاش انقلاب تحلیل شد، این نتایج به دست آمد:

۱. واقعه عاشورا به‌عنوان مهم‌ترین مضمون اندیشه شیعی در قالب وقایع مختلف عاشورایی از سال ۵۷ تا ۸۷ مورد اهتمام هنرمندان بوده و در نقاشی انقلاب بروز یافته است. (نمودار ۱ و ۳)
۲. ولایت بارزترین ویژگی اندیشه شیعی است که در قالب نمادها و عناصر بصری در نقاشی انقلاب تجلی نموده است. (نمودار ۱ و ۳)
۳. مضمون‌های برگرفته از اندیشه شیعی غالباً در قالب نمادهای انسانی در نقاشی انقلاب متجلی گردیده‌اند. (نمودار ۵)
۴. با توجه به مجموعه کل آثار، بازتاب مضامین شیعی در نقاشی انقلاب با به‌کارگیری دو تا هشت نماد مرتبط جلوه‌گر شده است. (جدول ۷)
۵. رنگ از عناصر مهم بصری و نمادین بیان‌گر در سه دهه از نقاشی انقلاب است که با حضور مداوم در تعداد زیادی از آثار، ضمن نوعی دگرذیسی با نور، وجه تقدسی خاصی نیز به این آثار بخشیده است.

نقاشی انقلاب در سیر تطور و تکامل خود، دچار نوعی فراز و فرود بوده است، اما میراثی معنوی و فرهنگی ملی به‌شمار می‌آید که ارزش‌های نهفته در آن باید حفظ شود. نگهداری و مرمت آثار موجود به شیوه‌ای مناسب نیز ضرورتی اجتناب‌ناپذیر است.

فهرست منابع

۱. اسدی، مرتضی و احمد نادعلیان، فصلنامه علمی - پژوهشی **نگره**، شماره ۲۵، بهار ۱۳۹۲.
۲. جعفریان، رسول، **تاریخ تشیع در ایران از آغاز تا دولت صفوی**، تهران: نشر علم، ۱۳۹۳.
۳. خزایی، محمد، **مطالعات هنرهای تجسمی**، شماره ۱۷، خرداد ۱۳۸۱.
۴. رهنورد، زهرا، **تجربه معنوی**، تهران: مرکز هنرهای تجسمی وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی با همکاری مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی، ۱۳۷۸.
۵. _____، **حکمت هنر اسلامی**، سمت، ۱۳۷۸.
۶. _____، **هنر انقلاب اسلامی**، خیال شرقی، کتاب چهارم، تهران: فرهنگستان هنر، ۱۳۸۷.
۷. شادقزوینی، پریسا، «تجلی باورهای شیعی در مضامین عاشورایی»، فصلنامه **شیعه‌شناسی**، سال دوازدهم، شماره ۴۵، بهار ۱۳۹۳.
۸. طبسی، محسن و مجتبی انصاری، «بررسی محتوا و شکل در دهه اول انقلاب»، **هنرهای زیبا**، شماره ۳۷، پاییز ۱۳۸۵.
۹. طغیانی، اسحاق، **تفکر شیعه و شعر دوره صفوی**، انتشارات دانشگاه اصفهان و فرهنگستان هنر، ۱۳۸۵.
۱۰. عکاشه، ثروت، **نگارگری اسلامی**، تهران: حوزه هنری فرهنگ و اندیشه اسلامی، ۱۳۸۰.
۱۱. گودرزی، مرتضی (دیباچ)، **هنر انقلاب**، تهران: انتشارات سوره مهر، مرکز هنرهای تجسمی حوزه هنری، بی تا.
۱۲. کرین، هانری و علامه طباطبایی، **شیعه**، تذکرات و مکاتبات پرفسور هانری کرین با علامه طباطبایی، مؤسسه پژوهشی حکمت و فلسفه، ۱۳۹۳.
۱۳. مطهری، مرتضی، **بیست گفتار**، قم: صدرا، ۱۳۵۸.
۱۴. _____، **عدل الهی**، تهران: حسینیه ارشاد، ۱۳۴۹.
۱۵. مهدی‌زاده، علیرضا و حسن بلخاری، «بررسی مضامین و نمادهای شیعی در نگاره معراج پیامبر فالنامه تهماسبی»، فصلنامه **شیعه‌شناسی**، سال دوازدهم، شماره ۴۶، تابستان ۱۳۹۳.
۱۶. وحیدزاده، محمدرضا، **سبک‌شناسی هنر انقلاب اسلامی**، تهران: سوره، ۱۳۹۶.

منابع تصویری

۱. آرشیو حوزه هنری سازمان تبلیغات اسلامی.
۲. آلبوم ده سال با نقاشان انقلاب اسلامی، مصطفی گودرزی، ۱۳۶۷.
۳. شاه‌کارهای نگارگری ایران، تهران: موزه هنرهای معاصر.
۴. فالنامه شاه طهماسبی، آرش اکبرپور، ۱۳۹۶.